

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without any prior written permission of the publisher.

This is a work of fiction. Names, characters, businesses, places, events, locales, and incidents are either the products of the author's imagination or used in a fictitious manner. Any resemblance to actual persons, living or dead, business, or actual events is purely coincidental.

MATERA/ DR. KRISHNA BHAWARI

Publication Number 1611 (73/2020)

ISBN: 978-81-948113-4-3

Published by

Kunal Madan Hajeri for

CHETAK BOOKS

1280, Fl. No.1, A wing, Harinarayansmriti Sahakari
Gruharachana Sanstha Maryadit, Sadashiv Peth, Pune 411030.
Maharashtra. India. Tel : 020 24450424 Mobile : 8407940373
chetakbooksbusiness@gmail.com www.chetakbooks.com

Copyright © Dr. Krishna Bhawari, 2020

Mobile : +91 9403724058

First Edition : 30 September 2020

Language : Marathi

Printed in India

Rachana Offset, Pune

Price Rs. 210/-

Impact Factor
5.604

www.sjifactor.com

p-ISSN 2454-7409
e-ISSN 2582-5305

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र व
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद यांचा संयुक्त उपक्रम

वर्ष सहावे अंक दुसरा जानेवारी २०२१

Vol. 6 Issue 2

Jan. 2021

Regular Issue

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका MPSP

www.researchjournal.net.in

www.indiramahavidyalaya.com

Peer Reviewed Annual National Indexed Research Journal
in Marathi

Published as per UGC (India) Guidelines

मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला चालना देणारे वार्षिक

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

अनुक्रमणिका

१	आदिवासी बोली आणि साहित्य	प्रा. डॉ. कृष्णा महादू प्रवारी	५-९
२	प्रज्ञा पवार आत्मभान देणारी कवयित्री	प्रा. डॉ. दिवेकर रेश्मा रमेश	१०-१२
३	वारकरी संतकवयित्रींचे काव्यधन	डॉ. रवींद्र वैजनाथराव बेम्बरे	१३-१६
४	महानगरीय समाजजीवनाची मूलगामी चिकित्सा	प्रा. डॉ. शिवाजी एंटाईत	१७-२१
५	संतसाहित्यातील प्रबोधन	डॉ. प्रमोद देवके	२२-२४
६	डोळे माझे सूर्य झाले : काव्यातील आंबेडकरवाद	प्रा. डॉ. मिलिंद भिवानी कांबळे	२५-२८
७	निवडक नायिकाप्रधान पौराणिक मराठी कादंबऱ्यांचा आशय	गौरी बबन गावडे	२९-३३
८	'किंगरी'च्या निमित्ताने	डॉ. मुदुला निळकंठ रायपुरे	३४-३६
९	शाहू महाराजांच्या शिक्षणकार्याचे स्वरूप व व्याप्ती	डॉ. अनमोल शेंडे	३७-४०
१०	'डमोफून' कवी केतन पिंपळपुरे	प्रा. विक्रंत कृष्णराव मेश्राम	४१-४३
११	कोविड-१९ आणि शिक्षण व्यवस्थेसमोरील नवी आव्हाने	प्रा. डॉ. स्वाती दीपक दामोदरे	४४-४८
१२	रमेश बुरबुरे यांच्या अप्रकाशित गझला : आस्वाद आणि आकलन	प्रा. डॉ. सिद्धार्थ भगत	४९-५२
१३	लोकनाट्य : स्वरूप व परंपरा	डॉ. देवमन दत्तुजी कामडी	५३-५७
१४	दलित कविता - कवी नारायण सुर्वे	प्रा. रेखा व्ही. इंगोले	५८-६०
१५	श्री गुलाबराव महाराजांची स्त्रीगीते : चिकित्सा	डॉ. संजय नीळकंठ पाटील	६१-६६
१६	'चाकची खुर्ची' आत्मकथनातील नसीमा हुरजूक यांच्या दिव्यांग जीवनाचे चित्रण	श्री. संदीप रमेश चौधरी (संशोधक विद्यार्थी) प्रा. डॉ. फुला बागुल (संशोधक मार्गदर्शक)	६७-७१
१७	"वारे वाहतायत..." : समकालीन सामाजिक अगतिकतेचा उच्चार	डॉ. नीलांबरी मंदार कुलकर्णी	७२-७६
१८	वैदिकसंस्कृती अर्थ व प्रसार	प्रा. डॉ. संतोष विष्णू चतुर	७७-७९
१९	कोरोना आणि डिजिटलायझेशन	डॉ. पवन मांडवकर	८०-८४

आदिवासी बोली आणि साहित्य

प्रा. डॉ. कृष्णा महादू भवारी

मा.ब. श्री. क. कन्या महाविद्यालय, कडेगाव, जि. सांगली, महाराष्ट्र (India)

ई मेल bhawarhemant@gmail.com भ्रमणध्वनी ९४०३७२४०५८७३८५६७७९६३

गोषवारा (Abstract)

आदिवासी साहित्यातील अनुभवविश्व हे वास्तवाशी निगडित असल्यामुळे आदिवासी साहित्यातील घटना, प्रसंग आणि पात्रांच्या तोंडचे उदगार हे त्यांच्या बोलीतील असल्यामुळे आदिवासी साहित्यातील कलाकृती ह्या थेट मानवी जीवनाशी संवाद साधतात. त्यांच्या कलाकृती कुठल्याही प्रकारचा कृतिमपणा जाणवत नाही. त्यांच्या कलाकृतींना रचनाबंध नसतो. जे काही आहे ते जगण्या भोगण्याची व्यथा आणि आपल्या संस्कृतीच्या पाऊलखुणा जपत हा समाज निसर्गाच्या सानिध्यात राहत आहे. म्हणून कोणत्याही आदिवासी लेखकाच्या लेखनीतून तेथील निसर्ग, समाज, संस्कृती आणि त्यांची बोली या घटकांचा प्रामुख्याने विचार केलेला असतो. आदिवासी बोली ह्या समृद्ध आहेत. त्यांना स्वतंत्र अशी लिपी नाही परंतु प्रत्येक बालीचे खास वैशिष्ट्ये आहे. म्हणून या बोलींचे संवर्धन झाल्यास, आदिवासी साहित्यामध्ये त्या रूजल्या तर भविष्यात आदिवासी साहित्य प्रवाह हा नक्कीच विस्तार पावेल यात शंक नाही.

प्रस्तावना

एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात ग्रीयर्सन यांनी भारतीय भाषांची पाहणी केली तेव्हा त्यांना १७९ भाषा आणि ५४४ बोली वापरत असल्याचे दिसून आले. त्यापैकी चारशे बोली ह्या आदिवासींच्या होत्या. बोलींच्या संदर्भात जागतिक स्तरावर विचार केला असता आपल्याला असे दिसून येते की, विविध राष्ट्रांमध्ये अनेक आदिवासी बोली बोलल्या जातात. 'फाऊंडेशन ऑफ लॅंग्वेज' या ग्रंथात रॉबर्ट ग्रे या भाषा शास्त्रज्ञांच्या मते जगात २७८६ बोलीभाषा अस्तित्वात असल्याचे नमूद केले आहे. यातील एक हजारहून अधिक बोलीभाषा अमेरिकेत आदिवासी जमातीत बोलल्या जातात. तर पाचशेहून अधिक बोलीभाषा आफ्रिकेतील विविध जमातीत बोलल्या जातात. यावरून आदिवासींच्या बोली किती समृद्ध आणि महत्त्वपूर्ण आहेत याचे आकलन आपल्याला होते. महाराष्ट्राच्या बाबतीत विचार केला तर महाराष्ट्रात आदिवासींच्या एकूण ४५ जमाती आहेत. प्रत्येक जमातीची एक स्वतंत्र अशी बोली अस्तित्वात आहे. तरीही काही संशोधकांच्या मते महाराष्ट्रात आदिवासींच्या लहान-मोठ्या अशा एकूण ७४ बोली भाषा आहेत.

भाषा आणि समाज यांची जडणघडण ही समांतरपणे सुरू असते. आपण जेव्हा बोलींचा विचार करतो तेव्हा आपल्याला एक गोष्ट लक्षात येते की, मानवी जीवन भाषेशिवाय अस्तित्वात येऊ शकत नाही. भाषेमुळे अनेक पिढ्या, सामाजिक वर्ग भौगोलिक प्रदेश यांना जोडून घेऊन एक सुसंघटित समाज उभा राहत असतो. एवढेच नव्हे तर भाषा आणि संस्कृतीचा एक अतूट परस्पर संबंध असतोच. म्हणून कुठल्याही संस्कृतीचा अभ्यास करायचा असेल तर त्या समूहाच्या बोलीचा अभ्यास करावा लागतो. थोडक्यात बोली हे संस्कृतीचे एक अविभाज्य अंग आहे.

आदिवासी संस्कृती ही जागतिक स्तरावर एक श्रेष्ठ संस्कृती समजली जाते. त्यामुळे या संस्कृतीत बोलल्या जाणाऱ्या बोली ह्या तितक्याच महत्त्वाच्या आहेत. आदिवासी बोलींचा सूक्ष्म अभ्यास केल्यास असे लक्षात येते की, आदिवासींच्या काही बोली ह्या मराठी भाषेच्या जवळच्या आहेत तर काही बोली दूरच्या आहेत. उदा. वारली, कातकरी, ठाकर, महादेव कोळी यांच्या बोलह ह्या मराठी भाषेच्या जवळच्या आहेत. थोडक्यात मराठी भाषेचा अपभ्रंश होऊन ह्या बोली निर्माण झाल्याचे दिसून येते. परंतु कोरकू, कोलाम, पावरा, माडिया, गोंड यांच्या बोली ह्या स्वतंत्र आहेत. मराठी भाषेपासून काहीशा दूर आहेत असे असले तरीही आदिवासींच्या अनेक बोलींमधून कसदार साहित्य निर्मिती होत आहे. ही एक प्रकारे परिवर्तनाची नांदी असल्याचे लक्षात येते. सदरच्या शोधनिबंधात आदिवासींच्या काही निवडक लेखक- कवींच्या साहित्यातील बोली कशा प्रकट झालेल्या आहेत याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

आदिवासी साहित्यामध्ये काही कथा, कादंबरी, चरित्र, आत्मचरित्र आणि नाटक यांच्या तुलनेत कविता हा साहित्यप्रकार मोठ्या प्रमाणात लिहिला गेल्याचे दिसते. त्यामुळे आदिवासी कवितेमध्ये तसेच कथा कादंब-यांमधूनही अनेक आदिवासी बोलींचे उत्तम नमुने आपल्याला पहावयास मिळतात. आदिवासी आपल्या बोलीतून साहित्य लिहू लागला परंतु काही सामान्य वाचकाला त्या बोलीचा अर्थ लावणे कठीण होऊ लागले म्हणून काही ही कवी लेखकांनी त्याचा मराठीतून अनुवाद केलेला आहे. आदिवासी लेखक त्याचा अनुभव व्यक्त करताना जी बोली वापरतो त्या बोली भाषेमुळे कलाकृतीत एक प्रकारे जिवंतपणा आल्याचे दिसून येते. तुम्ही जर विशिष्ट बोलीच्या नावाखाली साहित्यनिर्मिती करत असाल आणि त्यामध्ये त्या बोलीचा समावेश नसेल तर सदरची कलाकृती कुठेतरी ओकीबोकी वाटेल, तिचा आत्मा हरवल्यासारखा वाटेल.

वाहरू सोनवणे यांच्या कवितेतील भिलोरी बोली

वाहरू सोनवणे यांनी आपल्या काव्यातून काही भिलोरी कविता लिहिलेल्या आहेत. त्यांचे 'गोधड' आणि 'रोडाली' हे दोन काव्यसंग्रह प्रसिद्ध आहेत. गोधड काव्यसंग्रहात त्यांनी ज्या भिलोरी बोलीमध्ये कविता लिहिलेल्या आहेत. त्यांचा मराठी अनुवाद त्यांनी दिलेला आहे. उदा. 'खावटी' या कवितेत ते म्हणतात,

आठयाभर व्हई त येवा,
मी शेरभर सांगनील... मग,
ढेड आठवर वनी, पन
पाटील आयकना न्हा.

वरील कविता ही भिलोरी बोलीतली असली तरीही कवीने त्याचा तिथेच मराठी भाषेत खुलासा केलेला आहे. तो असा, आठवडाभर असेल या मी शेरभर सांगितले. नंतर दीड आठवडयावर आले पण पाटलांनी ऐकलं नाही. अशाप्रकारे मराठीतून अर्थ दिल्यामुळे ज्या वाचकांना भिलोरी भाषेची जाण नाही त्यांना कवितेचे रसग्रहण करण्यात सौपे जाते. त्यांच्या 'रोडाली' या काव्यसंग्रहातही त्यांनी दोन ते तीन भिलोरी कवितांचा स्वतंत्र असा समावेश केलेला आहे. तो असा.

ते चोंदपं जाई वुनत
तिस्ना देखाय नया
हामुन, खेतमां जाई वुनत
धाम गाई वुनत
ठना कोला काहीच नाहा?

वरील कविता ही सामान्य वाचकाला प्रथमदर्शनी आकलन न होणारी आहे. कारण त्यातील 'तिस्ना', 'हामुन' 'वुनत' हे शब्द अपरिचित आहेत. त्यामुळे कवितेचा भावार्थ सामान्य वाचकाला समजला नाही तरी कवीने त्याचा मराठीतूनही अर्थ देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तो असा. ते चंद्रावर जाऊन आलेत त्यांचे कौतुक झाले. आम्ही शेतात जाऊन आली, घाम गाळून आलो याचे कोणाला काही नाही ही? अशाप्रकारे भिलोरी बोलीतून कवी व्यवस्थेला जाब विचारतात.

भिलोरी बोलीचा आपण बारकाईने अभ्यास केल्यास आपल्याला असे लक्षात येते की, ही जी बोली आहे तिच्यावर हिंदी भाषेचा जास्त प्रभाव पडलेला दिसतो. तसेच काही अंशी गुजराती भाषेचाही प्रभाव पडलेला दिसतो. याचे कारण असे की, धुळे, नंदुरबार, जळगाव या सीमांत भागांमध्ये ही बोली बोलली जात असल्यामुळे नकळतपणे हिंदी आणि गुजराती चा प्रभाव ह्या बोलीवर असल्याचे जाणवते.

चामुलाल राठवा यांच्या कवितेतील देहवाली बोली

एखादी बोली वाचकांना अनभिज्ञ असेल तर त्या साहित्यातील शब्द कळ, आशय लवकर समजत नाही. म्हणून तर काही कवी लेखक विशिष्ट बोलीतील शब्दांचा अर्थ मुद्दाम प्रमाण भाषेत देत असतात. कवी चामुलाल राठवा यांनी मात्र देहवाली बोलीतून काही कविता लिहिलेल्या आहेत. परंतु त्यांचा अर्थ किंवा त्याचा अनुवाद मराठीतून दिलेला नाही. त्यामुळे सदरची कविता समजण्यास अवघड जाते. उदाहरणार्थ त्यांच्या 'रेवॉय' ही कविता देहवाली बोलीचा एक उत्तम नमुना आहे.

या रेवोंय,
आमोंहान आमी
तो आरी नोंय रेवोंय
मों जात—जोमात
चाल्ये जेहेंतेहे रेवोंय
वतन सोडीन.

वास्तविक पाहता देहवाली बोली ही भिलोरी बोलीचाच एक पोट बोली आहे. तरीही वावरू सोनवणे यांच्या कवितेतील बोली आणि चामुलाल राठवा यांच्या कवितेतील बोली यांच्यात आपल्याला फरक जाणवतो. कवी चामुलाल राठवा यांनी मात्र या कवितेचे अनुवाद केलेले नाही. त्यामुळे 'रेवोंय', 'आमोंहान' यांसारखे शब्द अपरिचित वाटतात. या कवितेचा अर्थ असा होतो की, राहता येणार नाही तुला सोडून आम्हाला तुझ्याशिवाय राहता येणार नाही. माझी जमात निघाली इकडे तिकडे राहायल वतन सोडून ... थोडक्यात देहवाली बोली ही भिलोरी बोली पेक्षाही मराठी भाषेच्या दूरची दिसते.

तुकाराम धांडे यांच्या कवितेतील डांगणी बोली

सहयाद्री पर्वत रांगेतील नगर आणि नाशिकच्या सीमाभागात डांगणी बोली बोलली जाते. ही बोली भाषेच्या अगदी जवळची बोली आहे. केवळ शब्दांचा अपभ्रंश होऊन त्या बोलीची निर्मिती झालेली आहे. ह्या बोलीमध्ये काही शब्द मात्र पूर्णपणे स्वतंत्र आहेत. त्याचा अर्थ त्याचा अर्थ आपल्याला समजूनच घ्यावा लागतो. उदाहरणार्थ 'वावधान' ही त्यांची कविता आणि त्या कवितेतील काही शब्द हे डांगणी बोलीचे प्रतिनिधित्व करतात.

आभाळ भरून आगूट
अन् उभा माणूस सिजल असा उकाडा
पाणी पडायला लागला तं बचकायवढा शिंतोडा
झाडांचया माना मुरगाळीत
पालापाचोळा आभाळात भिरकावीत
पत्रं उडवीत अन् कौला फोडीत
जसा चिंदाड आवरत आला..

या कवितेत 'वावधान' म्हणजे वावटळ, वादळ असा अर्थ होतो. या कवितेतील 'अगोट', 'बचकायवढा', 'चिंदाड' हे शब्द डांगणी बोलीतील आहेत. थोडक्यात धांडे यांच्या कविता ज्या आहेत त्या मराठी मिश्रित आदिवासी बोलीमधील आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कविताचे आकलन चटकन होते.

उषाकिरण आत्राम यांच्या कवितेतील गोंडी बोली—

उषाकिरण आत्राम यांच्या कविता प्रामुख्याने गोंडी बोलीतील आहेत. त्यांच्या 'मोटयारीन' या काव्यसंग्रहातील गोंडी बोली ही पूर्णपणे स्वतंत्र आहे. एदात्र घ्यायचे झाल्यास त्यांची 'कूकू' ही कविता महत्त्वाची आहे. त्यात त्या म्हणतात,

'नना हिल्ले लाक्सीका कूकू — सूर्यातिच्चोर लिंगो बाबा!
हमा नावा सिवलीपरो सूरियाला मंदोनी!

कवयित्री उषाकिरण आत्राम यांची ही कविता पूर्णपणे स्वतंत्र गोंडी बोलीतील आहे. गद्यापेक्षा पद्यामध्ये बोलीचा समावेश करणे, काव्य निर्मिती करणे तसे जिकरीचे काम आहे. आदिवासी कवींनी हे काम अत्यंत लिलया पेलले आहे असे म्हणावे लागेल.

याव्यतिरिक्त भुजंग मेश्राम यांचा 'उलगुलान' हा काव्यसंग्रह गोंडी बोलीतील आहे त्यातील कवितांचे त्यांनी अनुवाद केलेला आहे. तर भावेश बागूल यांच्या 'पातरी' या काव्यसंग्रहातून स्वतंत्र डांगणी बोलीचा अविष्कार पाहायला मिळतो. या कवितांचा अनुवाद त्यांनी मराठीमध्ये केला आहे.

गद्याच्या बाबतीत मात्र स्वतंत्र आदिवासी बोलीतून कलाकृती अस्तित्वात नाही. याचे कारण या साहित्यकृतींना भाषिक दृष्ट्या काही मर्यादा आल्याचे जाणवते. कथा, कादंबरी, आत्मकथन, नाटक या

साहित्यकृतीमध्ये बोलीतील जे संवाद आहेत किंवा पात्रांच्या तोंडचे निवेदन आहे ते अवतरण चिन्हामध्ये द्यावे लागते. त्यामुळे कलाकृतीत एक प्रकारे जिवंतपणा जाणवतो.

नजुबाई गावित यांच्या लेखनातील मावची बोली—

नजुबाई गावित यांनी आपल्या साहित्यामध्ये प्रामुख्याने मावची बोलीचा समर्थपणे वापर केलेला दिसतो. त्यांच्या 'तृष्णा' या आत्मकथनामध्ये अनेक लोकगीतं, रूढी, परंपरा ज्या रेखाटले आहेत त्या मावची बोलीतील आहेत. उदा. लग्नविधी मध्ये नवरा—नवरीची अंधोळ झाल्यानंतर ते कपडे बदलतात त्यावेळी एक गीत म्हटले जाते ते असे.

मसुरी लुगडा खोयटी काढे वा बेना ।

उकीडे चिंधडी कासडी काम रा लवंडा ॥

वरील ओळींचा असा अर्थ होतो की, नवरी जशी मसुराज् लुगडं नेसलेली. नवरा जसा उकिरड्यावरच्या चिंध्या नेसलेला. आदिवासी बोलीचे खरं रूप पाहायचं असेल तर लिखित साहित्यापेक्षा मौखिक साहित्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात दिसते. नजुबाई गावित यांच्या 'आदोर', 'नवसा भिलणीचा एल्गार', 'भिवा फररी' या कलाकृतींमधून देखील आदिवासी बोलीचा प्रत्यय आलेला आहे.

उषाकिरण अत्राम यांच्या लेखनातील गोंडी बोली —

आदिवासी साहित्यातूनही प्रतिमा विश्वाचा एक आगळा वेगळा आविष्कार तसेच आदिवासींचे निसर्गावलंबी स्वच्छंद महाविश्व प्रकटलेली दिसते. उदा. उषाकिरण अत्राम यांच्या 'अहेर' या कथासंग्रहातील संवाद तसेच उपमा आणि प्रतिमा निसर्ग घटकांनी कशा बहरले आहेत हे पाहण्यासारखे आहे. 'मधासारखा, चिकण्या माती सारखी, तिखाडी गवत फुलासारखे, रानजुई सारखी, कोंबा सारखी' अशी निसर्गातील रूपे आलेली आहेत.

याच कथासंग्रहात गोंडी बोलीतील अनेक शब्द, वाक्प्रचार, म्हणी आलेल्या आहेत. उदा. 'टोला' (वस्ती), 'निरेंसा', 'बेलोसा', 'रेलें' असे असंख्य अस्सल गोंडी बोलीतील शब्द आलेले आहेत. गोंडी बोलीवर काही अंशी तेलगुचा प्रभाव असल्याचे दिसून येतो. शोडक्यात भिलोरी बोलीवर गुजरात राजस्थान आणि भाषेचा प्रभाव दिसतो तर आंध्र प्रदेशाला जवळ असणा—या महाराष्ट्राच्या सीमांत प्रदेशात गोंड, माडिया, कोलाम यांच्या बोलीवर तेलगुचा उसा उमटलेला दिसतो.

माधव सरकुंडे यांच्या लेखनातील आंध्र जमातीची बोली

प्रा. माधव सरकुंडे यांनी 'वाडा' या कादंबरीतून यवतमाळ परिसरातील आंध्र समाजातील बोलीचा आविष्कार प्रकट झालेला आहे. कादंबरीची सुरुवातच आंध्रवाड्यापासून होते. या कादंबरीतील संवाद हे आदिवासी बोलीतील असले तरी ते मराठी भाषेच्या जवळचे आहेत. उदा. 'बरी आंधाडे हो! कर्ज नेतानी लाज वाट नाही, अन् देतांनी चावळ्या बावळ्या करता.' त्यांच्या 'सर्वा' 'ताडम' या कथासंग्रहांतील बोलीही याच प्रकारची आहे. कृष्णा भवारी यांच्या लेखनातील मावळी बोली—

डॉ. कृष्णा भवारी यांची ही 'इधोस' ही कादंबरी प्रसिध्द आहे. त्याचबरोबर अलीकडेच त्यांचा 'मातेरं' नावाचा कथासंग्रह प्रकाशित झाला आहे. या दोन्ही पुस्तकांमध्ये त्यांनी पात्रांच्या तोंडचे संवाद अत्यंत चपखलपणे मावळी बोलीतील रेखाटले आहेत. त्यामुळे या दोन्ही कलाकृती वेगळ्या वळणाच्या ठरल्या आहेत. आपल्या 'इधोस' कादंबरीमध्ये ते लिहितात, 'आयच्यान रं बुवा, मिया नाय दडावला, आरं, मी हागून आले, म्हनला तमाकू खावा म्हणून बटवा काढला, तेवढ्यात माहया घ्यानात आले की ढोल नाय, म्हणून लगेच धोंडयाला उठवला. मी कहयाला दडवू. हया म्हनजे, 'इकतची कळ अन् भागुबाय सिंदळ,' अशी झाली माही गत.' " तसेच 'मातेरं' या कथासंग्रहातील 'टिपवण' या कथेतील संवाद पहा. 'दुबे वैनी, तुहा काय डॉका बिका फिरलाय का? एवढया राती— रूतीला एकटीचे येहरीकं चाललेय. मच बा तू दम धरला. डोळयात बॉट घातल्याना दिसत नाय,' या दोन्ही संवादावरून असे लक्षात येते की, मावळीबोली ही मराठीचा काहीसा अपभ्रंश होऊन निर्माण झालेली आहे. डांगाणी बोली आणि मावळी बोलीमध्ये बराच साम्य असल्याचे जाणवते. कारण हया दोन्ही बोलींचा भूप्रदेश हा जवळचा असल्यामुळे त्यामध्ये काही शब्दांमध्ये साम्य जाणवते.

याव्यतिरिक्त एम.डी. रामटेके यांच्या 'आम्ही माडीया' या पुस्तकातील माडिया बोली ही गडचिरोलीतल्या आदिवासींच्या जीवनावर भाष्य करणारी आहे. 'आम्ही माडिया' मध्ये लेखकाने अनेक ठिकाणी निवेदनाच्या

स्वरूपात ही बोली वापरलेली आहे. संवाद रूपात तर ही अनोखी बोली आपल्याला पाहण्यास मिळते. या बोलीचे वैशिष्ट्ये असे की, यातील शब्द हे मराठी भाषेच्या खूप दूरवरचे आहेत. त्यामुळे लेखकाने काही शब्दांचे अर्थ, संकल्पना मराठीमध्ये सांगण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. उदा. या पुस्तकातील एक निवेदन पहा. 'वामाट रो! दिक्के वामाट रो, ईंगो जेटले मांता वामाट रो, कात्तामतोर मारांगा आंगाट रो!' याचा अर्थ असा की, इकडे अस्वल आहे. मिळेल त्या झाडावर चढा, असं ते आम्हाला सांगत होते.

अशाप्रकारे आदिवासी लेखकांनी आपल्या बोलीचा प्रभावी वापर करून अनेक साहित्यकृती निर्माण केल्या आहेत. त्यामुळे आदिवासी साहित्याला एक प्रकारे संजीवनी आली आहे. आदिवासी साहित्याचे वेगळेपण हे त्यांच्या बोली वरून लक्षात येते. हे मान्य करावे लागेल. डॉ. विनायक तुमराम म्हणतात की, 'आदिवासींची लोकभाषा, त्यातील शब्दवैभव आणि अर्थवैभव आदिवासी साहित्याची शक्तिस्थळे होत. या वैभवाचीच आदिवासी साहित्य इतरांच्या नजरेत चटकन भरणार आहे. ही वैभवी अस्तित्त्व आदिवासी साहित्यिकांनी टिपले तरच या साहित्याला वांगमय वेगळेपण आणि सांस्कृतिक दृष्ट्या अर्थ व भविष्य असणार आहे.' म्हणूनच आदिवासी बोलींना अत्यंत महत्त्व प्राप्त झाले आहे हे यावरून सिद्ध होते.

निष्कर्ष

आदिवासी साहित्यामध्ये आदिवासी बोली आल्यामुळे मराठी साहित्यापेक्षा आदिवासी साहित्याचे वेगळेपण सिद्ध होते.

१. प्रत्येक आदिवासी जमातीच्या स्वतंत्र बोली असल्याचे आपल्या लक्षात येते. अलीकडे या बोलींचा अविष्कार आदिवासी लेखक आपल्या साहित्यकृतीतून मांडण्याचा प्रयत्न करत आहे.
२. आदिवासींच्या काही बोली ह्या मराठीच्या अगदी जवळच्या वाटतात तर काही बोली ह्या स्वतंत्र आहेत.
३. आदिवासी कलाकृतींमध्ये विशेषतः पद्यामध्ये स्वतंत्र बोलींच्या रचना असल्याचे लक्षात येते परंतु त्या रसग्रहण करण्यास क्लिष्ट जात असल्यामुळे कवीने त्याचा मराठी अनुवाद सुध्दा काही रचनांचा दिलेला आहे.
४. कथा, कादंबरी, नाटक या सारख्या पद्यात्मक साहित्यात मात्र केवळ संवादापुरती किंवा पात्रांच्या तोंडच्या निवेदनापुरती बोलींचा वार केल्याचे दिसते.
५. भौगोलिकदृष्ट्या प्रत्येक आदिवासी जमातीची बोल ही भिन्न आहे. तरीही अनेक आदिवासींच्या चालीरिती रूढी परंपरा ह्या सारख्याच असल्याचे आपल्या लक्षात येते.
६. आदिवासींच्या बोलींमुळेच आदिवासी साहित्य सकस झाले आहे.

संदर्भ

१. वाघमारे अमोल, 'भावळी बोली व महादेव कोळी समाज जीवन', प्रफुल्ल प्रकाश, पुणे, प्रथमावृत्ती. २०१५.
२. तुमराम विनायक, 'आदिवासी साहित्य दिशा आणि दर्शन', स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती. २०१२.
३. भवारी कृष्णा, (सं) 'आदिवासी साहित्य आणि साहित्यिक', चेतक बुक्स, पुणे. प्रथम आवृत्ती. २०१३.
४. मुनघाटे प्रमोद, (सं) 'आदिवासी मराठी साहित्य स्वरूप आणि समस्या', प्रतिमा प्रकाशन, पुणे. २००७.

